

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЯКЩО ХОЧЕШ ПЕРЕДБАЧИТИ МАЙБУТНЄ – СТВОРИ ЙОГО САМ.....	5-8
1.1. Вибір – за вами.....	5-6
1.2. Що таке інклюзивна освіта?.....	6-8
РОЗДІЛ 2. ЗАРАХУВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД.....	9-11
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	12-21
3.1. Хто відповідає за організацію інклюзивної освіти?.....	12-18
3.2. За якими програмами навчаються учні з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі?.....	18-21
РОЗДІЛ 4. АСИСТЕНТ УЧИТЕЛЯ ТА ІНШІ ДОДАТКОВІ ФАХІВЦІ.....	22-41
4.1. Асистента вчителя в навчально-виховному процесі.....	22
4.2. Документи асистента вчителя щодо роботи з учнями з особливими освітніми проблемами.....	23-24
4.3. Урок – подорож вчителя інклюзивного класу(математика 4 клас).....	24-33
4.4. Урок з математики вчителя початкових класів (1 клас).....	33-41
РОЗДІЛ 5. ЩО ТАКЕ ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ (ІПР)?.....	42-50
5.1. Що таке індивідуальна програма розвитку?.....	42-48
5.2. Компоненти індивідуальної програми розвитку.....	48-50
ВИСНОВКИ.....	51-52
ДОДАТКИ.....	53-68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Інклюзивна освіта – перспектива нова.

Хоч різні можливості – рівні права!

Кожна дитина – це цілий світ,

Освіта, повага і рівність для всіх!

Актуальність теми: сьогодні проблема навчання дітей з особливими освітніми потребами набуває широкої актуальності. Інклюзивна освіта стає доступною для дітей з особливими освітніми потребами, адже право на рівний доступ до якісної освіти та навчання за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу – це право всіх дітей.

Чому вибрана дана тема:адже,кожна людина, незалежно від особливих потребі степеня інвалідності, має право на одержання освіти, якість якої не відрізняється від якості освіти інших. Цей принцип, відбитий у низці міжнародних документів, покладений в основу організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, вкотре впроваджується з метою реалізації їхнього права вибору навчального закладу та форми навчання за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей: усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин і суспільства в цілому. Як свідчать дослідження, в інклюзивних класах наголос робиться в першу чергу на розвитку сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх особливостях. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими потребами й мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Взаємодія між дітьми з особливими потребами та іншими дітьми сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків.

РОЗДІЛ 1.ЯКЩО ХОЧЕШ ПЕРЕДБАЧИТИ МАЙБУТНЄ – СТВОРИЙОГО САМ.

1.1.Вибір – за вами.

Минув час гнітючого розпачу, надії, що лікарі помилилися, сподівань, що все минеться і дитинка буде такою, як усі, без особливостей, без особливих потреб. Настав час вибору, роздумів про те, як далі вчити, виховувати та лікувати її, який життєвий шлях визначити, яку долю обрати. Як зробити так, аби дитина почувалася комфортно у цьому світі, щоб не викликала зайвого подиву, зневаги, щоб не зневажали її однолітки, а їхні батьки не цуралися. Це означає – адаптуватися у суспільстві, інтегруватися у колектив здорових, повносправних.

Чи може все-таки обрати ізоляцію, оточення людей, які добре розуміють ці ж проблеми, оскільки теж мають порушення? Певно, глухий краще зрозуміє глухого, сліпий – сліпого, інвалід на візочку – такого ж, як він сам. Це і є сегрегація, перебування у середовищі подібних до себе. А з іншого боку, чи так вже й добре, коли вони спілкуються лише один з одним, боячись чи соромлячись мати справу зі звичайними, повносправними?

Отже, інклюзія, тобто входження у суспільство здорових, чи сегрегація, перебування у колективі подібних до себе?

Напевно, в наш стрімкий, відзначений кардинальними змінами час, батьки дітей із психофізичними особливостями опиняються перед вибором з першого ж дня народження малюка. Що ж робити? Тримати вдома, опікуватися лише його здоров'ям, віддати до спеціального дошкільного закладу з тим, аби пізніше він потрапив до спеціального інтернату чи одразу – в оточення здорових діток? Думки не відступають, а рішення приймати треба. Спеціалісти наполягають, друзі застерігають, а, власне, порадитися ні з ким. Водночас, не маючи ні детальних відомостей, ні точних адрес, ні переконливих прикладів, а лише чутки від друзів, знайомих, сусідів та колег, такий вибір зробити нелегко.

Спробуємо в загальних рисах охарактеризувати цю проблему, окреслити сучасні тенденції здобуття освіти неповносправними дітьми. Тенденції, які викликають стільки суперечок, нарікань, сумнівів у батьків, педагогів, широкої громадськості.

1.2. Що таке інклюзивна освіта?

Інклюзивна освіта як концепція, філософія освіти (як наприклад, демократична освіта, громадянська освіта, особистісно-зорієнтована освіта тощо) у різних джерелах описується по-різному. Розрізняють вужче й ширше розуміння інклюзивної освіти. Вужче розуміння інклюзії – це «включення» дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в загальноосвітні навчальні заклади. Ширше розуміння інклюзивної освіти полягає в позитивному ставленні до багатоманітності учнів, цінуванні та врахуванні відмінностей кожного учня.

Спільними для всіх визначень інклюзивної освіти є такі положення:

- В основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на дотриманні права на освіту для всіх дітей, у тому числі дітей із соціально вразливих груп (дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт тощо).
- Позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми.
- Максимально значуща участь в освітньому процесі, а не тільки фізична присутність у класі/групі.
- Виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних і негативного/упередженого ставлення).

«Інклюзія» – це не красива назва системи, при якій всі учні звалені «в одну купу», це не вияв доброї волі та благодійництво. Це підхід та філософія, яка передбачає, щоб усі учні отримували більше можливостей, як в плані навчання,

так і в соціальному житті. «Інклюзія» – це не просто підхід системи, який збирає всіх учнів разом, він сприяє тому, щоб кожен учень відчував себе включеним, щоб його здібності та потреби враховувалися і були оцінені.

Практика інклюзивного навчання показує, що кожен учень може отримувати знання в різних місцях (бібліотека, лабораторія, комп'ютерний клас, ігрові майданчики, спортзал, майстерні та ін.), і традиційний клас – це одне з цих місць. Іноді для навчання потрібно, щоб учень був зі своїм класом, а іноді – в невеликій групі, іноді на одинці з вчителем.

Для роздумів

Масовий навчальний заклад	Спеціальний навчальний заклад
<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Соціальна інтеграція .	Ізоляція, соціальна дискримінація
Адаптація до здорового колективу, спілкування зі здоровими однолітками .	Відсутність орієнтації на здоровий колектив
Середовище здорових однолітків стимулює кращу роботу. Здорова дитина одержує можливість впливати на хвору дитину, допомагати їй.	Відсутність позитивних прикладів .
Масові школи знаходяться поблизу дому дитини, вона не втрачає контакт із товаришами .	Шлях до школи триваліший, необхідний транспорт .
Менша кількість гіперактивних учнів, які не можуть негативно впливати один на одного.	Значна кількість гіперактивних учнів.
<i>Недоліки</i>	<i>Переваги</i>

Постійне стимулювання дії, конкуренція, яка призводить до втрати рішучості, недооцінювання і замкнутості .	Правильна оцінка діяльності й адекватні вимоги підвищують впевненість у собі .
Значна кількість учнів у класі заважає зосереджуватися, концентрувати увагу	Невелика кількість учнів у класі дає змогу вчителю приділяти більше уваги індивідуальній роботі, створювати необхідні умови .
Відсутність необхідної спеціальної апаратури, надання спеціальної допомоги .	Надання спеціальної корекційної допомоги, завдяки спеціальним засобам .
Можливе непорозуміння зі здоровими однолітками, приниження, насміхання	Щоденна стимуляція дитини тим, що вона має успіхи .
Виконання складних для дитини завдань не стимулює її до подальшої роботи .	Вчитель враховує повільний темп виконання завдань та інші індивідуальні особливості .
Можливе неповне засвоєння шкільної програми. Додаткове навантаження при амбулаторному лікуванні .	Систематичні заняття зі спеціальними педагогами, засвоєння відповідної програми .
Додаткове навантаження на вчителя, який, щоб працювати з дітьми з особливими потребами має пройти відповідну підготовку .	Надання спеціальної медичної допомоги безпосередньо в закладі .

РОЗДІЛ 2. ЗАРАХУВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

Хоча будь-який навчальний заклад може й повинен бути інклюзивним, в Україні сьогодні все ще відбувається перехідний період до інклюзії, що передбачає відповідний (поступовий) процес відкриття інклюзивних класів у навчальному закладі. Рішення про утворення класів з інклюзивним навчанням приймається керівником загальноосвітнього навчального закладу з урахуванням освітніх запитів населення за умови наявності необхідної матеріально-технічної та методичної бази, відповідних педагогічних кадрів і приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам.

Зарахування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній навчальний заклад здійснюється в установленому порядку відповідно до висновку (рекомендацій) психолого-медико-педагогічної консультації відповідно до п. 7 Постанови Кабінету Міністрів від 15 серпня 2011 року.

Що треба знати про психолого – медико – педагогічну консультацію (ПМПК)?

Психолого-медико-педагогічна консультація (ПМПК) є методичною установою системи освіти України, що здійснює консультативну, методичну, психолого-педагогічну, корекційно-розвивальну, аналітичну, прогностичну, профілактичну та просвітницьку діяльність.

Діяльність ПМПК допомагає при вирішенні таких питань:

- попередження порушень розвитку дітей;
- вибір індивідуального освітнього маршруту;
- допомога в подоланні труднощів у навчанні;
- вирішення проблем особистого розвитку.

Для здійснення консультативно-діагностичної роботи та наближення консультативної допомоги до місця проживання дітей з особливими потребами.

Районні ПМПК відповідають на різноманітні життєво значущі потреби дітей з порушеннями розвитку та дітей з інвалідністю, серед яких головною є забезпечення рівних можливостей доступу до якісної освіти.

Діагностичне обстеження дітей здійснюється у присутності батьків (осіб, які їх замінюють) за наявності таких документів:

- заява батьків (осіб, які їх замінюють);
- копія свідоцтва про народження дитини;
- результати попереднього обстеження дитини лікарями (психіатром, офтальмологом, отоларингологом, неврологом, хірургом (ортопедом), логопедами, практичними психологами, педагогами (картка стану здоров'я й розвитку дитини));
- за наявності надаються зразки робіт дитини – зошити рідної мови, математики (якщо дитина навчається), малюнки тощо;
- письмової згоди батьків або осіб, які їх замінюють, про надання дозволу на обробку персональних даних дитини, отриманих у процесі психолого-педагогічного вивчення.

Первинне консультування батьків (осіб, які їх замінюють) про особливості розвитку їхніх дітей відбувається з їх **власної ініціативи** і здійснюється консультантом ПМПК. Оцінювання розвитку дитини (психолого-педагогічне вивчення) в ПМПК здійснюється тільки у присутності батьків або осіб, які їх замінюють.

Що таке висновок ПМПК?

Висновок – це документ, що формулюється фахівцями ПМПК за результатами психолого-педагогічного вивчення дитини. У висновку ПМПК описано особливості розвитку дитини, що допомагає педагогам у подальшій розробці індивідуальної програми розвитку. Висновок ПМПК є підставою для направлення дітей органами управління освітою в загальноосвітні навчальні за-

клади, класи (групи) з інклюзивним навчанням, спеціальні дошкільні і загальноосвітні навчальні заклади з урахуванням побажань батьків (осіб, які їх замінюють) та організації належної корекційно-розвивальної роботи.

РОЗДІЛ 3.ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1.Хто відповідає за організацію інклюзивної освіти?

За організацію інклюзивної освіти, як і за організацію освітнього процесу в цілому, відповідає керівник навчального закладу. Часто керівник навчального закладу покладає питання організації інклюзивної освіти на свого заступника.

Детальніше інформацію про навчальні досягнення дитини можна дізнатися у класного керівника та вчителя.

Батьки або особи, які їх замінюють, є учасниками навчально-виховного процесу й повинні сприяти здобуттю дітьми освіти: зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їх природних здібностей.

Вибір форми навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку (спеціальна школа чи загальноосвітня) є прерогативою батьків. Це право їм надають основні законодавчі освітні документи (Закони “Про освіту”, “Про загальну середню освіту” та ін.). Втім, це рішення варто приймати спільно з фахівцями – медиками, педагогами, які допоможуть зважити всі “за” і “проти”, керуючись гаслом “ не зашкодь”. Консультаційну допомогу батьки можуть одержати, звернувшись до фахівців районного відділу освіти, спеціалістів психолого-медико-педагогічної консультації за місцем проживання. Вочевидь, якщо освітній рівень батьків достатній, матеріально-побутові умови задовільні, то перебування дитини у загальноосвітній школі матиме позитивні результати, оскільки соціалізація дитини не може проходити в умовах ізоляції, яка є в спеціальних школах-інтернатах.

Якщо батьки, вирішуючи де навчатися майбутньому школяреві, віддали перевагу загальноосвітній школі (найчастіше це школа найближча до місця проживання), то необхідно, насамперед, налагодити стосунки з адміністрацією

навчального закладу, познайомитися з майбутніми вчителями, ознайомитися з умовами навчання, що є в школі, яку обрали для навчання.

До обов'язків шкільної адміністрації входить ознайомлення батьків з їхніми правами та обов'язками, однак, батькам дитини з особливими освітніми потребами варто зважати на те, що успіхи майбутнього школяра значною мірою залежать від їхньої участі у процесі інтегрування їхньої дитини в середовище однолітків. Підтримка батьків є неоціненною, оскільки лише вони можуть попередити про завищені або занижені вимоги до знань, сповістити про відсутність належних умов перебування у дитячому колективі, про емоційну напругу тощо.

Саме батьки можуть повідомити про психологічну готовність дитини і бажання навчатись у закладі «масового» типу.

При зарахуванні до школи сім'я має займати активну позицію, надавати допомогу кваліфіковано та уміло, діяти педагогічно грамотно. Для цього варто часто зустрічатися з педагогами, обговорювати поведінку дитини, проблеми та успіхи, спільно намічати перспективні плани, усвідомлюючи, що певна обмеженість життєдіяльності не повинна заважати працювати, спілкуватися, знаходити порозуміння. Значною мірою від сім'ї залежить особистісне становлення дитини, формування у неї умінь розуміти свої потреби, можливості та нахили.

На перших етапах навчання батьки мають самі створювати ігрові та навчально-ігрові ситуації, які б стимулювали відтворення різноманітних дій, сприяли б пізнанню нового, викликали позитивні емоції у дитини.

Беручи активну участь у складанні корекційно-освітніх програм і в оцінці їх результативності, батьки спільно з педагогами визначають пріоритетні напрями у цих програмах. Зокрема, розвиток комунікативних умінь для всіх категорій дітей, які навчаються в інклюзивних умовах має непересічне значення, оскільки залучення до повноцінної комунікації є одним із важливих і складних завдань упродовж усього навчання.

Зняттю емоційного навантаження, яке часто супроводжує родини дітей з особливими потребами, допомагають так звані релаксаційні (розслаблюючі) вправи, які сприяють зменшенню напруги, поверненню в стан рівноваги. Створюють певний позитивний настрій “танцювальні хвилинки”, які є складовою танцювальної психотерапії, яка широко використовується для зняття стресового навантаження. Танцювальні рухи, доповнені мімікою, жестами, створюють композицію, яка допомагає знімати психологічне навантаження, оптимізувати позитивні емоції. Завдяки такій взаємодії батьки коригують емоційну сферу дітей, вчать скеровувати свою поведінку, знімають страхи, прояви агресії тощо.

Кроки ,які необхідно зробити батькам дошкільника з порушенням слуху,щоб допомогти дитині розвиватися:

Крок 1.	У перші місяці життя перевірити слух дитини.
Крок 2.	Забезпечити раннє слухопротезування дитини на обидва вушка.
Крок 3.	Обрати навчальний заклад, в якому перебуватиме дитина та надаватиметься спеціальна педагогічна допомога.
Крок 4.	Організувати навчальне середовище вдома: постійно розмовляти з дитиною, все називати, коментувати і пояснювати та проводити заняття

з розвитку мовлення і формування вимови.

Далі ми пропонуємо батькам систему завдань з розвитку мовлення, мислення дитини, ознайомлення з навколишнім світом, які можна використати у роботі з малюком з порушенням слуху вдома.

Зразки вправ для роботи з кожного напрямку.

1. *Дорослий знаходиться за спиною у дитини. У дитини в руці прапорець. Дорослий подає сигнал (дує у дудку, стукає у барабан, дзвенить дзвіночком, стукає ложкою по каструлі тощо), а дитина, почувши його, піднімає вгору прапорець.*

Щоб урізноманітнити заняття, варто пропонувати дитині реагувати на звук плесканням у долоньки, тупанням ніжкою, підняттям кольорової картки, будь-яким рухом або голосовим сигналом, словами: „є” або „немає”, „чую” або „не чую”.

2. *Дитина стоїть у центрі кімнати із зав'язаними (заплющеними) очима. Спереду, ззаду, праворуч і ліворуч – задіяні у грі члени родини. Учасники гри по черзі подають звукові сигнали (з допомогою музичних іграшок, будь-яких предметів, голосу), а дитина ручкою вказує звідки чує звук. Якщо у занятті бере участь тільки один дорослий, він може змінювати своє розташування. У такому випадку необхідно стежити, щоб переміщення було тихим і обережним, оскільки дитина може сприйняти вібрацію через підлогу.*

3. *Дорослий стукає у барабан (дує у дудку, дає сигнал дзвіночком, промовляє голосний звук тощо) один або багато разів. Потім, коли дитина навчиться рахувати, сигналів дають два, три і т. д. Звуки можна подавати за спиною дитини та з різних боків від неї (якщо заплющені очі). Спочатку вчать визначати один чи багато разів подавався сигнал, а потім, коли дитина навчиться рахувати, скільки сигналів прозвучало.*

На запитання: „Скільки?” дитина може відповідати, піднімаючи зображення однієї або багатьох фігурок, таблички з написами „один” або

„багато” (пізніше – із цифрами), плескаючи у долоньки, тупаючи ніжкою один або багато разів (а пізніше – стільки разів, скільки було звучань), словами „один” або „багато” (пізніше „один”, „два” і т. д.).

4. *Спочатку дитині демонструють гучне і тихе звучання. Дитина спостерігає за тим, як сигнал подається. Потім поза полем зору дитини сигнал дають знову сильний та слабкий по чергово (наприклад: сильно та слабо дують у дудку, сильно та слабо вдаряють у бубон, вмикають тиху і гучну музику, тихо і голосно промовляють окремі голосні звуки, склади, слова). Гучність звучання добирається залежно від можливості дитини сприйняти сигнал.*

На запитання: „Тихо чи гучно?” дитина може відповідати словами, піднімати вгору руку („гучно”) або опускати вниз („тихо”), показувати картку одного з двох кольорів (наприклад: червона картка означає „тихо”, а синя – „гучно”) або використовувати інші знаки.

5. *Дитина знаходиться у центрі кімнати, її оточують стільцями, на яких розкладені барабан, бубон, дудочка, свисток, дзвіночок. Малюк заплющує очі, а дорослий стукає у барабан (грає на дудці, дзвенить дзвіночком тощо). Дитина відкриває очі, вказує на той інструмент, який звучав або/та називає його. Доцільно варіювати різні звучання.*

Спочатку для розрізнення добирають 3 звучання, потім – більше. Потрібно урізноманітнювати звуки, які сприйматиме дитина, використовувати якомога більше джерел звуків. Це можуть бути музичні іграшки та іграшки, що звучать, справжні музичні інструменти, будь-які предмети побуту, які можуть звучати при постукуванні, голоси людей, голоси тварин у запису тощо. Всі звуки, які використовуються для заняття мають бути знайомими дитині. Їх потрібно продемонструвати і переконатися, що дитина знає їх і розуміє хто або що може бути їх джерелом.

Можна залучити всіх членів родини та дітей, з якими малюк товаришує. Учасники розташовуються поза полем зору дитини. Вони по черзі називають

ім'я малюка (добре знайоме слово, словосполучення або коротке речення), а дитина вгадує чий голос почула, показує та називає того, хто говорив.

Для розвитку слуху на немовленнєві сигнали варто виконувати вправи на:

- розрізнення на слух висоти звучання;
- розрізнення на слух кількості звучань;
- розрізнення музичних ритмів;
- розрізнення голосів тварин та птахів;
- визначення напрямку звучання;
- визначення початку та кінця звучання;
- розрізнення джерел звучання;
- розрізнення злитих та переривчастих звучань;
- визначення темпу звучання;
- визначення сили звучання.

Робота з мовленнєвим матеріалом – найбільший за обсягом та складний розділ роботи з розвитку слухового сприймання. Вона триває упродовж всього дошкільного періоду, а потім продовжується і у школі. Роботу у цьому напрямі ***узгоджують та поєднують з роботою з розвитку мовлення та формування правильної вимови.*** Для слухо-зорового сприймання дитині пропонують той матеріал, який вже вивчався і використовується у повсякденному спілкуванні.

Використовується такий матеріал: звуки, склади, беззмістовні ритмічні моделі з дотриманням умовної структури та наголосу (та, та-та, та-та-та); слова; словосполучення; речення; прості короткі тексти.

Для розвитку слухового сприймання на мовленнєвому матеріалі необхідно проводити вправи на:

- впізнавання та розрізнення голосів;
- визначення та розрізнення інтонацій;
- визначення слухо-зоро-вібраційно кількості вимовлених звуків, складів, слів;

- визначення місця знаходження співрозмовника на слух;
- розрізнення сили, висоти промовляння окремих звуків, складів, слів;
- розрізнення на слухо-зоровій основі складів та слів;
- визначення темпу промовляння

Розвиваючі ігри

Математичний планшет;(Додаток А)

Склади візерунок;

Логічні завдання;

Обчислення;

Піфагор;

3.2.За якими програмами навчаються учні з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі?

Навчання у класах з інклюзивним навчанням здійснюється за типовими навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі за спеціальними підручниками. Передумовою забезпечення успішності навчання дитини з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі є **індивідуалізація навчально-виховного процесу**, що виражається у плануванні **індивідуальної програми розвитку**, яка має на меті:

- 1) розробку комплексної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами;
- 2) пристосування середовища до потреб дитини;
- 3) надання додаткових послуг і форм підтримки у процесі навчання;
- 4) організацію спостереження за динамікою розвитку учня.

Навчання як індивідуальний процес.

Усі діти здатні навчатися, але не всі навчаються в однаковий спосіб, за однаковий час або в однаковому темпі. Учні з особливими потребами мають

різноманітні навчальні потреби, тому існує багато шляхів їх забезпечення. Те, що підходить для одного, може виявитися не найкращим варіантом для іншого. Задовольняти індивідуальні навчальні потреби учнів означає:

- визначити поточні потреби й навички;
- вибрати й сформулювати індивідуальні очікувані результати або навчальні цілі для учня;
- обрати оптимальне навчальне середовище;
- визначити складові належної програми й спланувати її впровадження.

Планування ефективної програми.

Ефективна програма:

- побудована навколо потреб індивідуального учня;
- добре спланована, гнучка і постійно коригується, залежно від необхідності, щоб краще задовольняти такі потреби;
- інклюзивна і дає змогу учням максимально долучатися до загального навчального процесу на основі типової навчальної програми;
- цілісна і впроваджується послідовно, незважаючи на можливі зміни середовища;
- передбачає співпрацю батьків і вчителів.

Підтримка в засвоєнні програми.

Більшості учнів з особливими потребами необхідна певна підтримка для навчання за індивідуальною програмою. Прикладом такої підтримки може бути варіювання методики навчання, способу виконання завдань або участі в діяльності учнівського колективу на уроці. Команда визначає тип і ступінь підтримки на основі аналізу здібностей, сильних сторін і потреб дитини.

Типи підтримки в межах програми.

Крім *диференціації викладання* для всіх дітей з метою надання підтримки учням школах, також застосовуються *адаптація, модифікація навчальної програми* у та розроблення *індивідуалізованих програм*. Нижче ми докладніше

розглянемо ці типи підтримки, яку надають педагогічні працівники для задоволення потреб дитини у засвоєнні програми.

Диференційоване викладання. Всі вчителі намагаються організовувати навчання таким чином, щоб враховувати розмаїття потреб усіх учнів, і для цього диференціюють їхню діяльність в класі. Іншими словами, вони часто варіюють підходи й методику в плануванні уроків, під час безпосередньої роботи з учнями та при оцінці їхнього прогресу.

- **Адаптація.** Адаптації використовуються в тому разі, коли учень в змозі засвоювати матеріал на рівні вимог освітнього стандарту (навчальної програми) провінції, але потребує для цього певних фізичних акомодацій, іншої методики викладання чи застосування іншої форми оцінювання. Адаптація означає зміну методики викладання, типів матеріалів та/або завдань чи продуктів навчальної діяльності, які готує учень. Зокрема, деякі учні з фізичною інвалідністю не можуть писати, а тому мають виконувати письмові завдання з допомогою комп'ютера. Учням, які не бачать, потрібно надавати навчальні матеріали мовою Брайля. Все це – приклади адаптацій.

- **Модифікація навчальної програми.** У деяких учнів з особливими потребами можуть бути значні когнітивно-пізнавальні труднощі, внаслідок яких вони неспроможні працювати на рівні цілей освітнього стандарту провінції, навіть з використанням адаптацій. Для них матеріал програми потрібно модифікувати. Модифікація – це зміна кількості чи змісту навчальних цілей, яких має досягти учень відповідно до вимог провінційного курикулуму. Такі зміни здійснюються для забезпечення його навчальних потреб. Важливо, щоб команда дитини попередньо обговорила причини й шляхи застосування таких модифікацій. Також необхідно поінформувати батьків і залучити їх до цього обговорення. Модифікації мають бути прописані в індивідуальному навчальному плані (ІНП).

Коли такий учень переходить до старшої школи, то згідно рішення команди його курси позначають кодом «модифіковано» («М»). При цьому учень та його

батьки мають брати участь у процесі обговорення й ухвалення такого рішення. Варто усвідомлювати, що курси з кодом «М» за своїм змістом не дають права на вступ до закладів після середньої освіти, а також розуміти, що їх вказують у таблиці успішності.

- **Індивідуалізовані програми.** У деяких учнів когнітивна інвалідність настільки значна, що залучення їх до загального навчального процесу, побудованого на основі типового освітнього стандарту (навчальної програми), неефективне. Для них більш актуальними будуть інші навчальні цілі – високо індивідуалізовані та спрямовані на формування належних функціональних навичок. Команда приймає рішення про застосування індивідуалізованої програми для учня, виходячи з оцінки його когнітивних здібностей. Така програма складається з комплексу спланованих заходів з розвитку когнітивних/функціональних академічних навичок, соціальних/поведінкових навичок, навичок самообслуговування чи саморегуляції, а також розвитку великої та дрібної моторики. Зауважимо, що індивідуалізовані очікувані результати навчання, або цілі, мають бути зазначені в ІНП.

РОЗДІЛ 4. АСИСТЕНТ УЧИТЕЛЯ ТА ІНШІ ДОДАТКОВІ ФАХІВЦІ

4.1. Асистента вчителя в навчально-виховному процесі.

Основне завдання асистента вчителя – допомога вчителю в забезпеченні особистісно зорієнтованого, індивідуального підходу в освітньому процесі, зокрема у створенні індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами.

Асистент учителя своєю діяльністю доповнює зусилля інших педагогів і фахівців. Таким чином, він сприяє більш ефективному навчанню учнів, зокрема з особливими потребами. Свої робочі завдання він отримує від вчителя та від директора школи.

Асистенту вчителя можуть доручити виконання низки ролей та обов'язків:

- впроваджувати очікувані результати, або цілі, ІНП в повсякденному навчальному процесі відповідно до вказівок учителя;
- працювати з малою групою учнів над закріпленням нового поняття або навички, які вони вже проходили на уроці з учителем;
- забезпечувати особистий догляд, зокрема для підтримання особистої гігієни, одягання тощо, а також допомагати дитині користуватися адаптивним обладнанням (наприклад комп'ютером);
- допомагати готувати матеріали для індивідуального учня, класу, школи;
- надавати вчителю усну та/або письмову інформацію про діяльність учня, його поведінку, успіхи й потреби.

Скільки часу асистент має працювати з класом, на додаткових заняттях для відстаючих учнів, з малою групою або з індивідуальною дитиною – залежатиме від обставин. Разом з тим, головна відповідальність за планування, впровадження програм та оцінку учнівських досягнень покладається на вчителя. Школи/округи приймають асистентів учителя на роботу або залучають їх на контрактній основі. При цьому вони керуються встановленими вимогами до рівня кваліфікації та чинними положеннями щодо найму й розподілу персоналу.

4.2. Документи асистента вчителя щодо роботи з учнями з особливими освітніми проблемами.

Поки що нормативно не визначено переліку документації, яку має оформлювати асистент вчителя. Деякі уявлення щодо цього питання можна сформулювати, керуючись посадовими обов'язками асистента вчителя, окремими нормативними документами та роз'ясненнями

Як педагог, який має відповідну кваліфікацію, асистент вчителя адаптує навчальні матеріали з огляду на індивідуальні особливості навчально-пізнавальної діяльності кожної дитини з особливими освітніми потребами. Педагогічні працівники, ведучи відповідну документацію, планують свою роботу, забезпечують її облік та звітність.

Річний план роботи асистента вчителя

У річному плані роботи передбачають усі види робіт, визначені посадовою інструкцією, їх можна поділити за розділами:

- організаційна та навчально-корекційна робота співпраця з учителями
- «предметниками», вчителями-дефектологами, медичними працівниками, практичним психологом, соціальним педагогом.
- робота з батьками
- методична та самоосвітня робота
- робота з документацією.

У річному плані роботи асистент вчителя коротко описує зміст діяльності і терміни виконання.

Додатком до річного плану роботи може бути таблиця, у якій визначено: особливості взаємодії з учителями інклюзивного класу, у якому працює асистент учителя; розподіл функцій між педагогами.

Розклад уроків

Асистент учителя не лише записує розклад уроків, а й планує свою присутність на них, про що робить відповідні позначки у розкладі. Якщо урок відбувається за межами школи (у поліклініці, навчально-реабілітаційному

закладі, позашкільному закладі), то заповнюють графу про місце його проведення.

Графік роботи асистента вчителя

Графік роботи асистента вчителя складають, узгоджуючи його з: розкладом уроків у закладі, заняттями інших педагогів, спеціалістів вузького профілю. У графіку фіксують особливості організації навчально-виховного процесу в інклюзивному класі, вказуючи на

такі завдання діяльності асистента вчителя, як:

- допомога вчителю під час проведення уроків;
- розроблення матеріалів для індивідуальної роботи з дітьми;
- проведення виховних занять;
- індивідуальний супровід дітей;
- консультації для батьків;
- взаємодія з іншими фахівцями психолого-педагогічного супроводу.

4.3. Урок – подорож вчителя інклюзивного навчання (математика 4 клас)

Тема: Читання і записування чисел у межах 20 000. Утворення числа 20000. Лічба десятками тисяч до 100 000. Письмове віднімання трицифрових чисел. Обчислення периметра трикутника.

Мета: Вчити учнів читати і записувати числа в межах 20 тисяч; лічити десятками тисяч до 100 000 і навпаки; повторити прийоми письмового віднімання трицифрових чисел; удосконалювати обчислювальні навички і вміння розв'язувати задачі. Розвивати увагу, мислення, пізнавальні інтереси, допитливість. Виховувати товарищескість, інтерес до вивчення математики, бажання досягти успіху, любов та повагу до батьків та рідної землі.

Обладнання: Мультимедійна презентація, картки, каліграфічні записи цифр, картки для роботи над задачами; підручник М.В.Богданович, Г.П.Лищенко математика 4 клас, робочий зошит.

Тип уроку: комбінований.

Форма: урок-подорож.

ХІД УРОКУ	Робота вчителя –асистента
I. Організаційний момент Встаньте, діти, всі рівненько, Посміхніться всі гарненько. Посміхніться ви до мене, Посміхніться і до себе, Привітайтеся: «Добрий, день!» -Діти ,перевірте чи є у вас все необхідне для уроку:підручник,зошит,ручка ,олівець,щоденник.	
II. Контроль ,корекція та закріплення знань 1) Перевірка домашнього завдання - Діти ,сьогодні на уроці ми з вами відправимося у подорож ,але перш ніж ми з вами відправимось у подорож, спочатку давайте перевіримо домашнє завдання. Розгорніть зошити. (учень пояснює розв'язання задачі)№215 1)84 :3=28 (ст.)-прочитано; 2)84-28=56 (ст.) Відповідь:залишилося прочитати 56 сторінок. - В кого інша відповідь? (учитель дивиться чи в усіх учнів виконано завдання)№216 -Отож, сьогодні ми з вами відправимось в кругосвітню подорож. - Хто першим здійснив таку подорож багато років назад?	-Учень ,читає вголос відповідь.

- Так. Саме Фернандо Магеллан був першим мореплавцем, який зі своєю командою здійснив кругосвітню подорож, тривалістю 3 роки. Він був неабияким сміливцем, бо доля вітрильних човнів і мореплавців залежала в великій мірі від настрою моря. (Портрет мореплавця). - Але нам пощастило. Ми живемо в епоху розвиненої науки і техніки і тому спробуємо уявно відтворити трирічну подорож Магеллана всього за 40 хвилин. З собою берімо найнеобхідніше: знання, уміння, навички. В подорож ми вирушаємо на ось такому кораблі. Давайте завантажимо в трюми корабля запаси знань та перевіримо готовність до виходу з порту. Для цього : -Назвіть ті фігури ,які не є чотирикутником(учні називають номери 1,5,6.) – Що ж, трюми корабля завантажені знаннями. Попутного вітру! Попереду Атлантичний океан. – Що ви знаєте про Атлантичний океан? – Цей океан за свої величезні розміри дістав назву на честь Атланта – одного з найсильніших героїв грецької міфології. Атлантичний океан називають непередбачуваним, оскільки штиль умить може перетворитися на найстрашніший ураган, який становитиме серйозну загрозу наймогутнішому кораблю. Тут водяться акули, летюча риба, морські черепахи, тюлені, морські котики. – Щоб дістатися суші, треба виконати завдання	-Учні ,називають номери,при потребі вчитель – асистент допомагає.
---	--

-Дай відповідь на запитання. 2. Усне обчислення Завдання 1. «Мозковий штурм» – – Яке найменше п'ятицифрове число? <i>10000</i> – Яке найбільше п'ятицифрове число? <i>99999</i> -Діти, подивіться що це за корабель пливе до нашого? Хто це? (пірати) Але у нас є можливість уникнути зустрічі з піратськими суднами. Якщо прочитаємо числа. 2) Прочитайте числа способами. 13 489, 15 082, 5 804, 7 056, 2736, 6734, 9192. -Скільки всього у кожному числі тисяч, сотень, десятків, одиниць. Отож продовжуємо подорож. -Увага! Увага! Шторм! Щоб шторм стих нам потрібно назвати сусідів чисел: 3)-Назвати сусідів чисел 10000, 2808, 19 999 -Але шторм ще не стих .Тож давайте полічимо. 4)-Полічи від 2 030 до 2 045, від 2 013 до 2 020, від 5 005 до 5 016, від 6 704 до 6 710. -Молодці! Шторм стих і ми продовжуємо нашу подорож. -Увага! Діти , що це на нашому путі? (острів) -На ньому є скарби ,тож давайте ми отримаємо цей скарб. Відкриваємо скриню (учні рахують усно приклади) $1000+200+30+6=$ $1000+60+4=$	-Вчитель- асистент, контролює відповідь учня. При потребі допомагає. -З допомогою вчителя – асистента учні читають числа. (магнітна дошка) -З допомогою вчителя -асистента Учні називають сусідів числа та лічать. -Вчитель – асистент допомагає зробити обчислення.
--	---

$8000+900+5=$ $9000+900+90+9=$ $5000+600+80+7=$ $7000+500+60+8=$ $4000+50+3=$ $3000+400+2=$ $9000+500+60+4=$ $1000+300+20+4=$ -Молодці!Ви гарно справилися із завданням.	
III. Повідомлення теми і завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності. Впродовж нашої мандрівки ми будемо: ♣ вчитись читати і записувати числа в межах 20 тисяч; ♣повторимо письмове віднімання трицифрових чисел. ♣ здобувати нові знання ; ♣ вдосконалювати навички розв’язування задач; Тому, що це все необхідно для нелегкої мандрівки – мандрівки життям.	
IV. Опрацювання нового матеріалу. Поясніть ,як можна утворити число 20 тисяч. $19\ 999+1=10\ 000+9\ 999+1=10\ 000+10\ 000=20\ 000$ Отож, приготуйте свої зошити. Під час подорожі ви будете робити відповідні записи. Перевірте правила сидіння під час письма. <i>а) Запишіть дату нашої подорожі.</i>	

<i>13 жовтня</i> <i>Класна робота</i> – Ось ми й дібралися до материка Південна Америка. – Що ви знаєте про цей материк? – За площею цей материк посідає четверте місце. Це Батьківщина картоплі, помідорів, шоколадного дерева, пальм. У Південній Америці протікає річка Амазонка. Тільки на цьому материку зустрічаються мурахоїди та панцерники. У річках водиться змія анаконда. На цьому материку знаходиться найвищий водоспад у світі Анхель. – Саме в Південній Америці Магеллан зробив зупинку. Тут зі своєю командою він зазимував. – Щоб і нам безпечно «перезимувати», потрібно записати математичний диктант. Математичний диктант -А тепер запишіть Запиши цифрами 12 750,9 095,17 007,12 800,10 050 – Відправляємось далі. Попереду – Тихий океан.– Щоб подолати Тихий океан, потрібно поповнити корабель провіантом, прочитавши числа 10 000,20 000,30 000,40 000,50 000,60 000,70 000,80,000,90 000	-вчитель –асистент допомагає прочитати числа учениці.
V. Розвиток математичних знань. Добре запаслись провіантом, то можемо спокійно виходити в Тихий океан. – Що ви знаєте про цей океан?	

Найбільший океан на планеті. Протяжність із заходу на схід – 19 тисяч км, а з півночі на південь – 16 тисяч км. І зовсім він не Тихий, як називав його Магеллан. Це найбурхливіший серед океанів. Тут понад 2000 тисячі видів риб. Серед них оселедці, сардини, скумбрія, сайра, лососі, тріска. Живуть кити, тюлені, моржі. У воді ростуть зелені, бурі, червоні водорості. Але нам Тихий океан дає теж завдання у підручнику

1)Робота з підручником

-Приклади №220 (учні обчислюють приклади у стовпчик)

$$480-283=197 \quad 544-155=389 \quad 831-214=617$$

$$505-125=380$$

-Що це ? Так це райдуга ,пропонує нам зробити фізкультхвилинку

Фізкультхвилинка

– Добре справились із завданням: нас приймають
води Індійського океану.

– Що нам розкаже про цей океан наш дослідник?

– Індійський океан відомий значними запасами нафти і газу.

У водах Індійського океану живуть кальмари, краби, лангусти. Найпоширенішою рибою є анчоуси та тунець. Біля берегів ростуть корали, зустрічаються морські зірки. Піщані пляжі з прекрасними краєвидами приваблюють чимало туристів.

-Приклади обчислюються біля дошки ,з допомогою вчителя асистента.

-Задача розв'язується біля дошки з вчителем.

-Але ,щоб туди потрапити нам потрібно розв'язати задачу. -Задача№ 222(схема задачі) -Про що йдеться у задачі? -Скільки кілограм було картоплі у їдальні? -Скільки витратили картоплі першого дня? -Другого дня? -А третього? -Яке запитання задачі? -Отож ,що ми знаємо про перший день? -Ми можемо дізнатися скільки витратили картоплі першого дня? -Якою дією?(ділення) -Що на що будемо ділити? -Отже ,ми знаємо скільки витратили картоплі першого дня ,чи можемо дізнатися скільки витратили картоплі другого дня? -Якою дією?(додавання) -Що до чого будемо додавати? -Отож ,ми знаємо скільки витратили картоплі першого дня і другого дня ,чи можемо знайти скільки витратили третього дня?(ні) -Чому? - Тому ,що потрібно дізнатися скільки витратили картоплі за два дні? -Якою дією? -Додавання -Що до чого будемо додавати?	
---	--

-А тепер ми можемо дізнатися скільки кілограм картоплі витратили третього дня? -Так -Якою дією? -Віднімання. -А зараз запишімо задачу у зошит. 1) $800:4=200$ (кг)- витратили першого дня; 2) $200+120=320$(кг)-витратили другого дня; 3) $320+200=520$(кг)-витратили за два дні; 4) $800-520=280$(кг)- витратили третього дня. Відповідь: третього дня витратили 280 кг картоплі.	
VI.Закріплення і узагальнення знань -Діти ,ми так довго у подорожі,а запаси геть скінчилися.Давайте хоч наловимо риби. 1. Самостійна робота (диференційовані завдання) 2. Виховний момент – Ви довгий час знаходитесь у подорожі. Далеко від родини, від рідної домівки. Які почуття вами оволодівають? (Суму за близькими, печалі) – А які слова ви сказали б рідним при можливості? (Слова любові, подяки) – Не забудьте сказати їх після повернення зі школи. Завдання №223 -А наша подорож закінчилася ,ми знову повернулися у порт. -Всі були молодці і дуже гарно працювали.	

-Тож усі стаєте справжніми мореплавцями.	
VII. Підсумок уроку. – Підведемо підсумки нашої роботи. Сьогодні ви працювали активно, злагоджено, старанно. –Який висновок ми зробили, повернувшись у порт? (Земля має форму кулі) <i>Технологія незакінченого речення.</i> Я навчився ... Мені сподобалось ... Я дізнався ... Оцінки за урок такі... VIII. Домашнє завдання(Диференційовано)	

4.4.Урок з математики вчителя початкових класів (1 клас)

Тема: Квадрат . Додавання двоцифрових чисел без переходу через десяток виду $53 + 45$. Застосування різних прийомів знаходження суми двоцифрових чисел.Складання і розв’язування задач (№163 – 171 с.135 - 136).

Мета : Ознайомити учнів із додаванням двоцифрових чисел без переходу через десяток виду $53 + 45$; вчити застосувати різні прийоми знаходження суми двоцифрових чисел;розвивати вміння грамотно,логічно давати повні відповіді на запитання; виховути інтерес до предмета.

Обладнення :ілюстрації,схеми,плакати,підручник
М.В.Богданович,Г.П.Лищенко 1 клас,робочий зошит.

Хід уроку	Робота вчителя –асистента
I.Організаційна частина -Доброго дня,діти! Вже дзвінок нам дав сигнал, Працювати час настав. Тож і ми часу негаймо Працювати починаймо. -Діти, перевірте чи є у вас все необхідне для уроку:підручник,робочий зошит,ручка,олівець,щоденник.	
II.Контроль ,корекція та закріплення знань -Діти ,сьогодні ми з вами помандруємо у країну Математики.До якої шлях є непростий.Перед королівством знаходиться казковий ліс.У якому чекає на нас багато пригод.Ми	

зустрінемося із казковими героями, які принесуть нам математичні завдання. (На дошці різні геометричні фігури)

- Назвіть, ті геометричні фігури, які не є чотирикутниками.

Учень називає номери геометричних фігур при потребі допомагає вчитель – асистент.

А) Усні обчислення

- Діти, хто до нас прийшов у гості, -
Довгі вушка, куций хвостик?

Він капусточку шукав, й на галявині
заблукав. Хто це? (Зайчик).

- Давайте ми йому допоможемо знайти
шлях додому. «Знайди зайве». Знайдіть
зайву цифру і чому вона зайва.

21, 22, 19, 23, 24.

40, 20, 41, 42, 43, .

8, 9, 10, 12, 11.

- А зараз полічіть

Від 21 до 31.

Від 45 до 55.

Від 50 до 70.

- Діти, перед собою ви бачите 2
кошки, зайчик не знає яку морквинку
положити у який кошик.

- Давайте йому допоможемо, а для цього
нам потрібно розв'язати вирази.

Учень шукає зайве із допомогою
вчителя – асистента.

Учень лічить при потребі допомагає
вчитель – асистент.

25

33

$$20+5=$$

$$10+15=$$

$$21+4=$$

$$26-1=$$

$$30+3=$$

$$32+1=$$

$$23+2=$$

$$13+10=$$

$$22+11=$$

-А зараз зайчик хоче переконатися чи
вмієте ви розв'язувати задачі.

Задача

*У Білосніжки було 10 яблук. А у
Гномика – 7. Скільки яблук було у
Білосніжки і Гномика разом?*

Б – 10 ябл. ?

Гн. – 7 ябл.

-Про що йдеться у задачі?

-Скільки яблук було у Білосніжки?

-А скільки у Гномика?

-Яке запитання задачі?

-Яку дію виконаємо, щоб дізнатися
скільки яблук було у Білосніжки і
Гномика разом?

-Який приклад складемо?

-Яка відповідь задачі?

-А зараз відгадайте...

Він живе далеко у хашах,-

Учень розв'язує вирази з допомогою
вчителя – асистента.

Учень розв'язує задачу з допомогою
вчителя – асистента.

Мабуть там йому найкраще, Не боїться він нікого- Дуже гострі зуби в нього.Хто це?(Вовк) -Вовк пропонує нам прочитати числа(1,4,30,70,2,30,75,4,2,20). -Назвіть лиш двоцифрові числа. Б)Опитування учнів -Як називаються числа при додаванні? -А при відніманні?	Учень читає числа та називає двоцифрові числа вчителю –асистенту. Учень читає числа.
III.Опрацювання нового матеріалу 1.Вивчення нового матеріалу. -Діти ,на минулому уроці ви вивчали додавання двоцифрових чисел без переходу через десяток. -Розкажіть правило про додавання без переходу через десяток? -Сьогодні ми з вами закріпимо вивчення додавання двоцифрових чисел без переходу через десяток виду 53+45. -Нагадайте,як потрібно додавати без переходу через десяток на виразі 53+45. Знайдемо суму чисел 53 і 45.	Учень розкажує правило вчителю – асистенту. При потребі вчитель –асистент повторяє дитині пояснення нового матеріалу.

Кожний доданок можна розкласти на розрядні доданки. -На які розрядні доданки розкладемо число 53? -А на які розрядні доданки розкладемо число 45? -З якого розряду починаємо додавати? -А після десятків ,який розряд додаємо? -Що наступне додаємо? -Яка сума чисел 53 і 45? II.Запис. Знайдемо суму чисел $53+45$.Другий доданок розкладемо на розрядні доданки 40 і 5.Виконаємо послідовно додавання .До $53+40$ буде 93 і до $93+5$ буде 98.Отже сума чисел 53 і 45 буде 98. -Який спосіб вам зручніший? Фізкультхвилинка Раз, два — дружно встали, Добре спинки порівняли. Три — швиденько взяли гирі, Підняли їх на чотири. Не стомились — відпочили І за парти тихо сіли. 2.Первинне закріплення.	Учень розв’язує вирази та коментує їх вчителю — асистенту.
--	---

-Молодці ви гарно попрацювали.А на цьому наш урок закінчено.	
--	--

Спільне викладання в дії

Одночасне викладання двох учителів в одному класі є найбільш складною частиною спільного викладання. Водночас саме цей компонент навчання часто називається найбільш ефективним елементом спільного викладання за умови, що вчителі будуть дотримуватись певних рекомендацій.

Рекомендації про спільне викладання:

- Користуйтеся непомітними сигналами для спілкування один з одним (наприклад, показати поглядом на учня, який потребує уваги; показати знаком, що потрібен додатковий час чи одному вчителю треба вийти тощо).
- Треба змінювати методи та прийоми навчання. Якщо не вдається досягти результату, спробуйте змінити підходи. Наявність двох учителів дає змогу підвищити міру гнучкості й винахідливості під час уроків.
- Розкажіть учням з особливими освітніми потребами про рівень вимог до якості знань, що відповідає стандарту (що повинні знати й уміти діти) та про проміжні цілі, яких вони повинні досягти. Часто цілі ІПР і способи навчання таких учнів допомагають усім іншим учням досягти успіху.
- Уникайте не погоджуватись один з одним або підривати авторитет один одного у присутності учнів. Водночас використовуйте випадки можливих розбіжностей у поглядах для моделювання відповідних методів спілкування.
- Щоб уникнути стигматизації, дайте учням можливість переходити з однієї групи в іншу та забезпечуйте різноманітність груп як під час роботи у великій групі, так і під час навчання в малих групах.
 - За будь-якої можливості демонструйте паритет у викладанні, часто обмінюючись ролями. Один учитель не повинен постійно перебувати з малою групою дітей або просто пересуватись по класу, у той час як другий постійно займається з великою групою дітей. Якщо один розповідає (читає лекцію), другий моделює ведення записів на дошці або показує слайди, один перевіряє

присутніх, другий – збирає та перевіряє попереднє домашнє завдання; один ходить по класу, надаючи індивідуальну допомогу за необхідності, другий – дає загальні вказівки всьому класу; один керує читанням про себе, другий – тихо читає.

Управління класом

Початковий етап.

Хоча викладання здебільшого проводить загальноосвітній педагог, корекційний педагог переміщується по класу, вирішуючи проблеми поведінки, опікується порядком, підтримує увагу дітей. Така роль корекційного педагога сприймається дітьми як другорядна, менш важлива, ніж основного педагога.

Етап досягнення компромісу.

- Загальноосвітній педагог починає делегувати окремі процеси викладання, зокрема управління у класі, корекційному педагогу, з яким працює в більш тісній співпраці в питаннях вироблення правил у класі, визначення певного порядку роботи тощо.
- Як і раніше, перевага віддається груповим підходам до управління, спостерігається небажання брати участь у розробці планів управління поведінкою окремих учнів.
- Спостерігається більше спілкування та спільного вироблення правил; в окремих випадках обговорюються плани управління поведінкою окремих учнів.

Етап співробітництва.

- Участь у створенні системи управління класом беруть рівноцінно обидва вчителі.
- Зазвичай розробляються індивідуальні плани управління поведінкою, використовуються контракти, система відчутних заохочень і заходи із закріплення досягнутого.
- Плануються спеціальні заходи, спрямовані на зміцнення стосунків і розвиток дружніх взаємин, як засіб підвищення ефективності управління класом.

- Правила, певна практика й очікування виробляються спільними зусиллями обох учителів (як для класу в цілому, так і для окремих учнів). Індивідуальні плани управління поведінкою використовуються як для учнів із проблемами в поведінці, так і для решти учнів; контролюють їх обидва вчителів.

РОЗДІЛ 5. ЩО ТАКЕ ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ (ІПР)?

5.1. Що таке індивідуальна програма розвитку?

Індивідуальна програма розвитку – це письмовий документ, який загалом є контрактом між педагогічним колективом і батьками чи опікунами

дитини. Він закріплює вимоги до організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг і форм підтримки. Відповідно до листа Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 18.5.2012 р. № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах», для учнів з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних класах, треба розробляти індивідуальну програму розвитку (ІПР).

Індивідуальна програма розвитку складається для її реалізації педагогами в навчальному закладі. Батьки можуть проводити додаткові заняття з дитиною вдома для підвищення досягнення ефективності очікуваних результатів, визначених у програмі (ІПР).

Індивідуальну програму розвитку розробляє група фахівців, у склад якої входять: заступник директора з навчально-виховної роботи, учителі, асистент учителя, психолог, учитель-дефектолог та інші педагогічні працівники. До процесу розробки ІПР обов'язково залучаються батьки або особи, які їх замінюють.

Програма містить загальну інформацію про учня, оцінку наявного рівня розвитку дитини, необхідні додаткові послуги, види необхідних адаптації та модифікацій навчального процесу (навчальні цілі, навчальні матеріали, форми

та методи навчання тощо), індивідуальну навчальну програму, а за потреби й індивідуальний навчальний план у контексті заповнення індивідуальної програми розвитку (ІПР).

Індивідуальна програма розвитку розробляється на один рік. Однак члени команди з розробки ІПР можуть у будь-який момент запропонувати провести збори, щоб модифікувати програму або скласти нову. Це може виявитись необхідним, наприклад, якщо:

- дитина досягла поставленої навчальної мети;
- у дитини виникають труднощі при досягненні визначених цілей;
- виникла необхідність збільшити кількість послуг дитині;
- дитину переводять в інший заклад;
- у дитини спостерігаються проблеми з поведінкою тощо.

Участь батьків у розробці ІПР є надзвичайно важливою. Батьки не тільки надають важливу інформацію про особливості розвитку дитини (інформація про стан здоров'я, розвиток, інтереси, особливості поведінки дитини тощо), вони узгоджують ІПР, підписуючи її. Підписання батьками ІПР є обов'язковим і свідчить про те, що вони знають і поділяють навчальні цілі й завдання, визначені на рік; усвідомлюють характер модифікацій та адаптації навчального процесу; а також поінформовані про моніторинг і перегляд індивідуальної програми розвитку.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ

Дитина: Якимчук Анна Юріївна .

Дата народження: 22 грудня 2006 року

Батьки або опікуни: Якимчук Юрій Тарасович. Телефон: 0969520457

Адреса: с. Вільгір, вул. Лісова, 8

Особливості розвитку: *знижений слух.*

Чи отримувала дитина допомогу, яку: *дитина перебувала на інклюзивному навчанні з 01 вересня 2015 року за програмою спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим слухом.*

Дата вступу до школи: *1 вересня 2014 року*

Клас: *4-ий*

Вчитель: *Савчук Марія Миколаївна.*

Асистент вчителя: *Тимошук Руслана Тарасівна.*

Строки дії програми: *з 1 вересня 2017 року до 30 травня 2018 року*

<i>Асистент вчителя</i>	<i>31.08.2017р.</i>	<i>Асистент вчителя</i>
<i>Вчитель Іноземної мови</i>	<i>31.08.2017р.</i>	<i>Вчитель іноземної мови</i>
<i>Практичний психолог</i>	<i>-</i>	<i>Практичний психолог</i>
<i>Консультант ПМПК</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
<i>Батько Якимчук Юрій Тарас.</i>	<i>31.08.2017р.</i>	<i>Батько Якимчук Юрій</i>

**Перелік спеціальних і додаткових видів
послуг:**

Вид послуг	Кількість год. на тиждень	М пр
<i>Розвиток слухового сприйняття та формування вимови</i>	<i>4</i>	Ка
<i>Ритміка</i>	<i>1</i>	Ка
<i>Лікувальна фізкультура</i>	<i>1</i>	Ка

**сіПрисуПриПрисутні на
засіданПрисутні з
приводу розробки ІІР;**

Присутні	Дата	Присутні
<i>Заступник директора з навчально- виховної роботи</i>	<i>31.08.2017р.</i>	<i>Заступник директора з навчально-вих ї роботи</i>
<i>Класовод</i>	<i>31.08.2017р.</i>	<i>Класово</i>

Пристосування/модифікація класного середовища

Стиль навчання	<i>Багатосенсорний з переважанням візуального</i>
Місце, умови	<i>визначене місце (за першою партою)</i>
Навчальні підходи	<i>часта реакція з боку вчителя об'єднання стилів навчання спільне навчання</i>
Вказівки	<i>усні демонстрація</i>
Корекція поведінки	<i>чітке визначення очікувань позитивні підкріплення близький безпосередній контроль</i>
Матеріал та обладнання	<i>картки-підказки, опорні схеми, таблиці ручка з пристосуванням для правильного тримання</i>

Директор НВК

Індивідуальна програма розвитку повинна містити індивідуальну навчальну програму та за потреби індивідуальний навчальний план.

Індивідуальна навчальна програма визначає знання, навички та вміння, які повинні опанувати учні в навчальному процесі з кожного предмета, а також зміст розділів і тем; розробляється на основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з їх відповідною адаптацією. При складанні індивідуальної навчальної програми педагоги в першу чергу аналізують відповідність вимог навчальної програми та методів, що використовуються на уроці, до наявних і потенційних можливостей дитини з особливими освітніми потребами.

Індивідуальна навчальна програма з математики.

Для дітей із затримкою психічного розвитку.

Довгострокова мета: знати напам'ять таблицю множення і ділення; називати і позначати одиниці вимірювання 1000; робити перевірку обчислень; розв'язування рівняння; виконувати ділення з остачею; складання схем до задач; розв'язування задач; врахування інтересів учня.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання	Дата і прогрес
Усна і письмова нумерація в межах 100. Нумерація трицифрових чисел.	Спостереження	04.09 СП
Додавання і віднімання в межах 100.	Тестові завдання	05.09 НП
Таблиця множення чисел 2,3 та ділення на 2,3.	Тестові завдання	06.09 НП
Буквене позначення геометричних фігур	Зразки робіт	08.09 НП
Розв'язування складних задач	Зразки робіт	11.09 НП
Алгоритм письмового множення	Спостереження	12.09 НП
Алгоритм письмового ділення	Спостереження	13.09 НП

Індивідуальний навчальний план визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин. У плані враховуються додаткові години на індивідуальні і групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

початкової школи для Величко Світлани, учениці 4 класу, дитини із зниженим слухом

Освітні галузі	Навчальні предмети	К-сть годин	
		4 кл.	разом
Мови і література	Українська мова	7	7
Математика	Математика	4	4
Природознавство	Природознавство	2	2
Суспільствознавство	Я у світі	1	1
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2
	Основи здоров'я	1	1
Технології*	Трудове навчання	1	1
	Інформатика	1	1
Мистецтво	Образотворче мистецтво	1	1
Усього		20	20
Корекційно-розвиткові заняття	Розвиток слухового сприймання та формування вимови	4	4
	Ритміка	1	1
	Лікувальна фізкультура	1	1
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без корекційно-розвиткових занять)		22	22
Сумарна кількість годин		26	26

5.2. Компоненти індивідуальної програми розвитку.

Індивідуальна програма розвитку містить такі складові:

- інформацію загального характеру про дитину;
- наявний рівень знань і вмінь дитини;

- цілі й завдання (навчальні та цілі розвитку);
- перелік спеціальних і додаткових послуг;
- адаптація та модифікації;
- строк дії індивідуальної програми розвитку;
- інформацію про прогрес дитини.

Наводяться відомості про рівень розвитку дитини, зафіксовані під час спостережень і досліджень: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо. У програмі треба зазначити, що турбує батьків. Треба навести інформацію про вплив особливостей розвитку дитини на її здатність до успішного опанування знань у звичайній групі. Усі ці відомості повинні бути максимально точними, оскільки вони є підґрунтям для подальшої розробки завдань.

Адаптація — це зміни в навчальному процесі, які здійснюються з урахуванням індивідуальних особливостей дитини і можуть стосуватися способу сприйняття навчального матеріалу (візуально, аудіально), його опрацювання та способу представлення (оцінка результатів). Адаптація не стосується змін у змісті навчального матеріалу.

Модифікації, на відміну від адаптації, передбачають зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання. Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація навчального плану або цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини, визначення змісту, який необхідно засвоїти.

Навчальні цілі й навчальні завдання, зазначені в індивідуальній програмі розвитку, повинні допомогти дитині опанувати певні знання та вміння. Вони повинні відповідати наявному рівню розвитку дитини. У визначенні навчальних цілей і завдань беруть участь усі члени команди.

Навчальні цілі — це твердження про бажаний результат. Вони можуть стосуватися знань, умінь, поведінки, і їх треба чітко сформулювати, висловити через позитивні твердження й вони бути зрозумілими всім, хто їх читає. Цілі треба визначити в усіх сферах, де спостерігаються випередження або

відставання в розвитку (інтелектуальна, соціальна й емоційна сфери розвитку, розвиток моторики, мовленнєві навички тощо).

Завдання – це необхідні проміжні кроки на шляху до окресленої цілі, написані зрозумілими та простими термінами.

Педагоги та фахівці співпрацюють над інтегруванням додаткових послуг у навчальний процес. Іноді дитина потребує більш інтенсивних або особливих послуг, які можуть надаватись лише у відповідному середовищі (наприклад,

заняття з використанням спеціальної апаратури тощо). У цьому випадку доцільно домовитися з відповідним закладом, який може надавати такі послуги.

В індивідуальному навчальному плані (у контексті заповнення ІПР) треба визначити кількість і тривалість занять фахівців з дитиною.

ВИСНОВКИ

Інклюзія – це не лише можливість перебувати в певному навчальному закладі. Вона також передбачає спеціальну організацію навчального процесу й надання підтримки дітям з ООП в умовах звичайного навчального закладу. Головна передумова досягнення

успіху – не середовище саме по собі, а методика навчання.

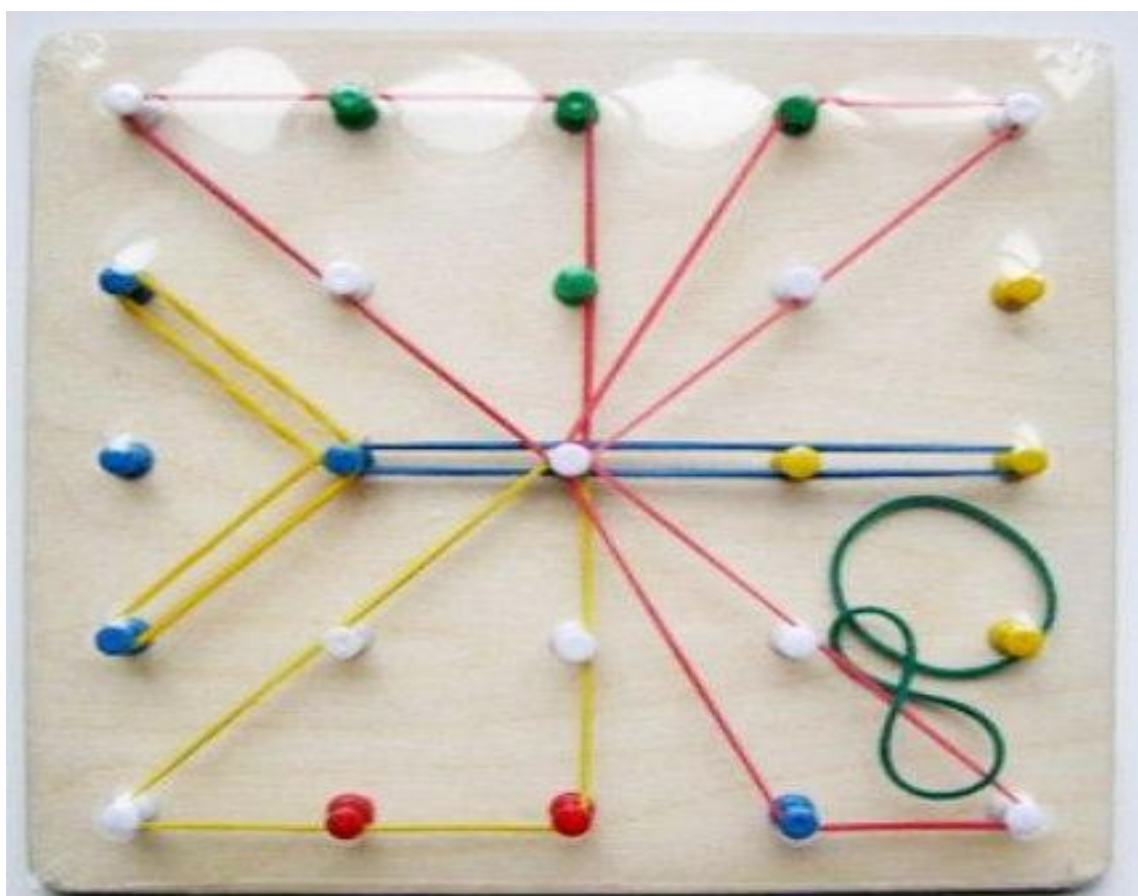
Навчання в інклюзивних навчальних закладах корисне і для дітей з ООП, і для звичайних дітей, членів їхніх родин та суспільства загалом. Як свідчать дослідження, в інклюзивних групах та класах увагу зосереджено перед усім на розвиткові сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з ООП. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з ООП і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Взаємодія дітей з ООП з ровесниками в інклюзивних групах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають чуйними, готовими до взаємодопомоги.

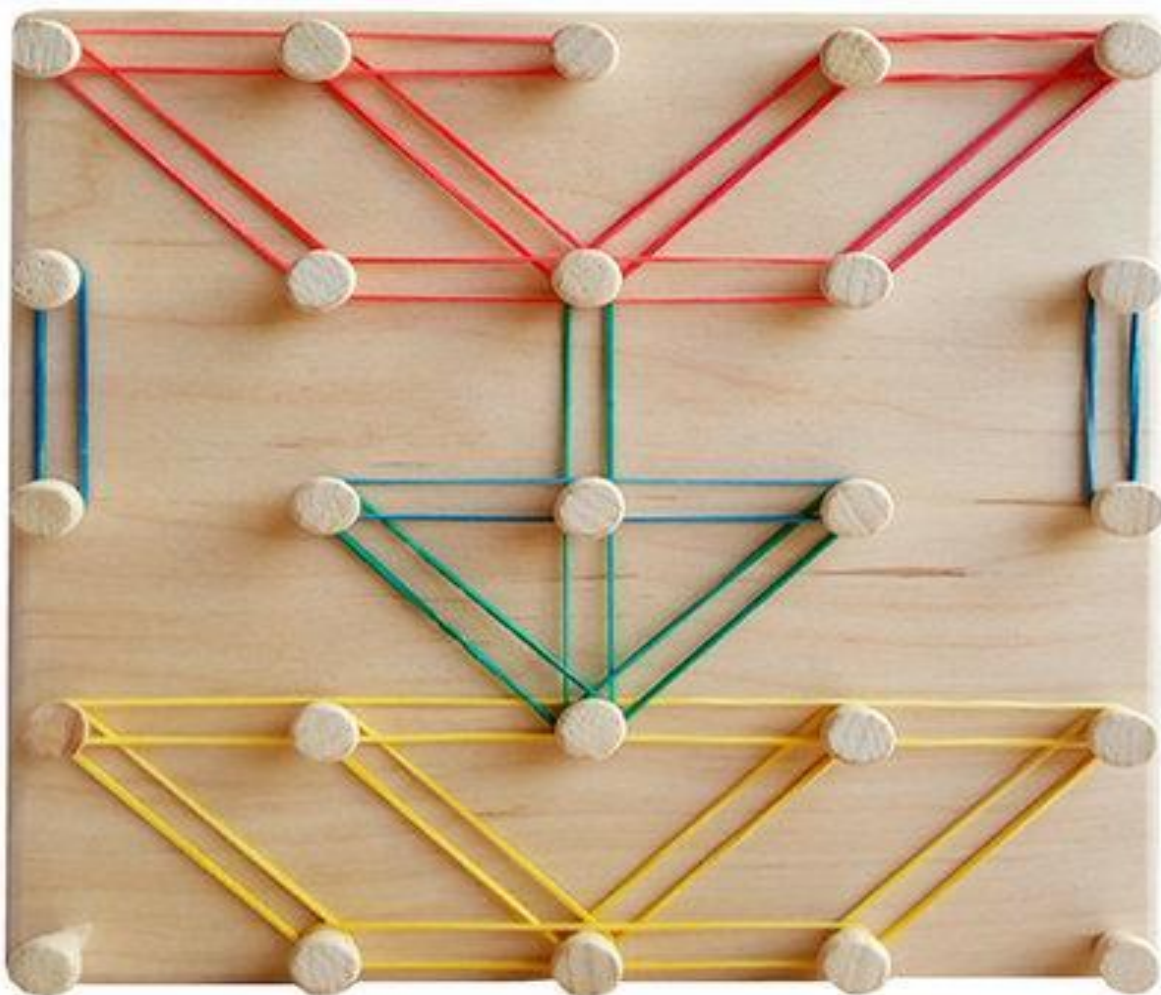
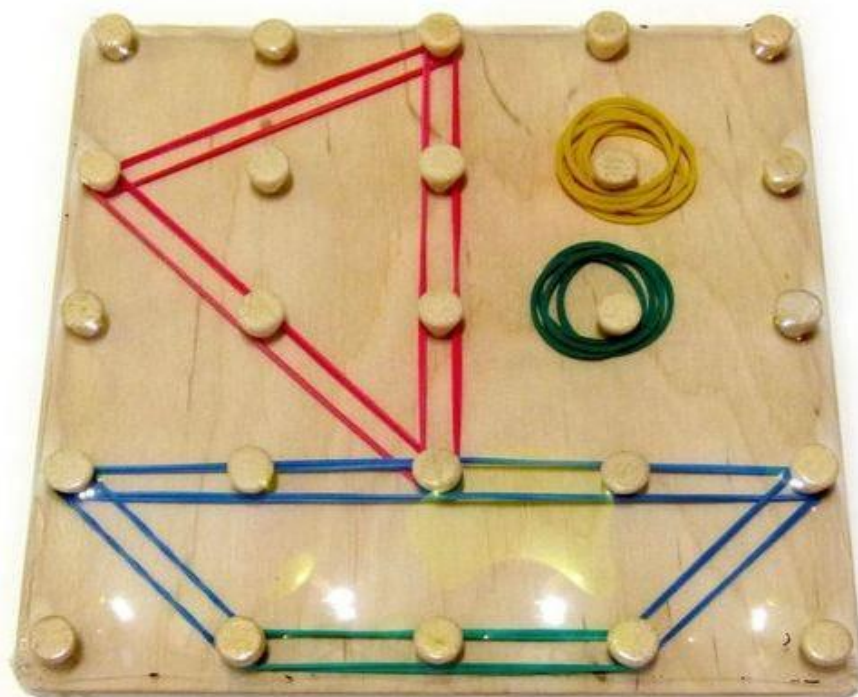
Інклюзивні підходи також корисні для сім'ї. Родини дітей з ООП можуть знаходити підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють у чому розвиток їхніх дітей типовий, а в чому атиповий, в також беруть активнішу участь у процесі навчання та виховання.

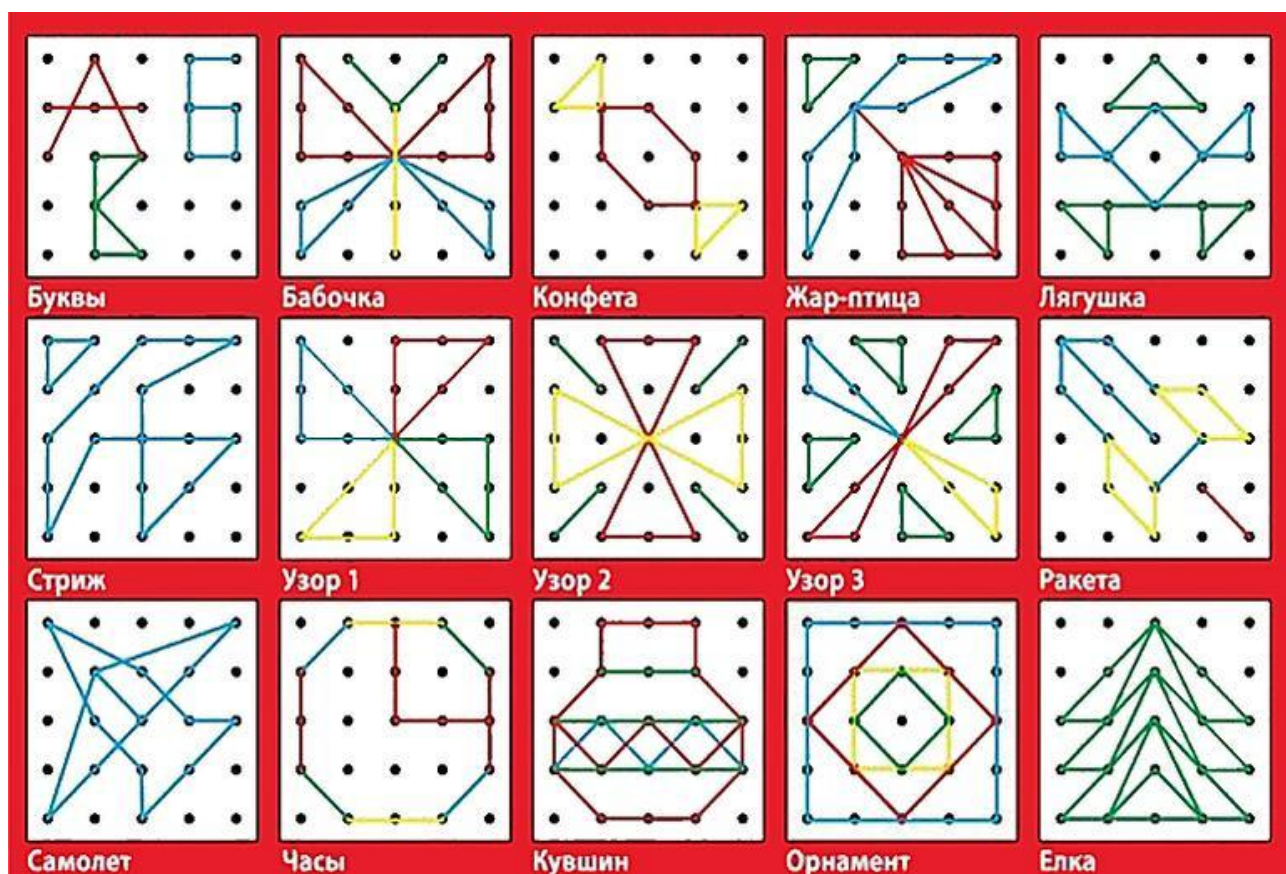
Вихователі інклюзивних груп глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками ті іншими фахівцями (логопедами, психологами, дефектологами, спеціалістами з лікувальної фізкультури та ін.) Інклюзивна система освіти також корисна із суспільного погляду, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку вчаться розуміти й толерантно ставитися до людських відмінностей.

Внаслідок змін, які впроваджує інклюзивна освіта, виграють усі!

Математичний планшет

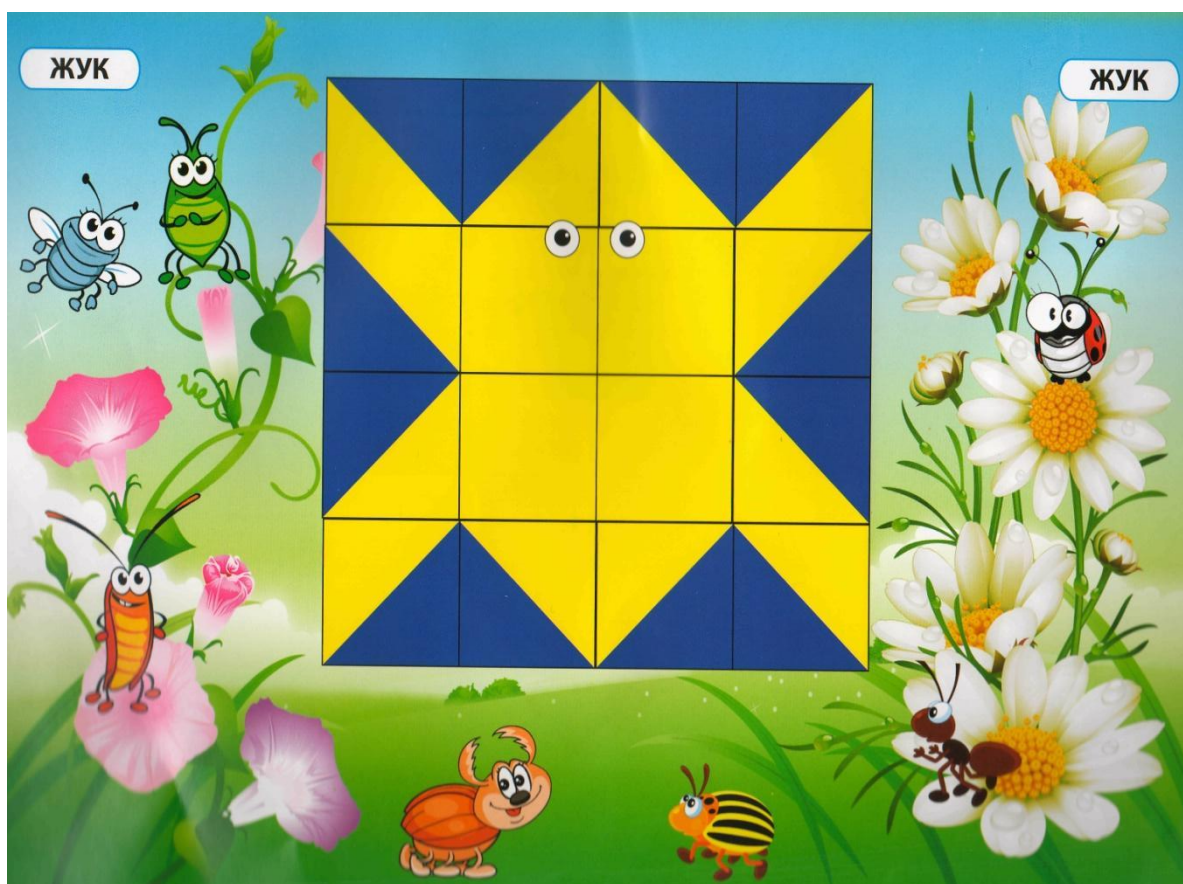
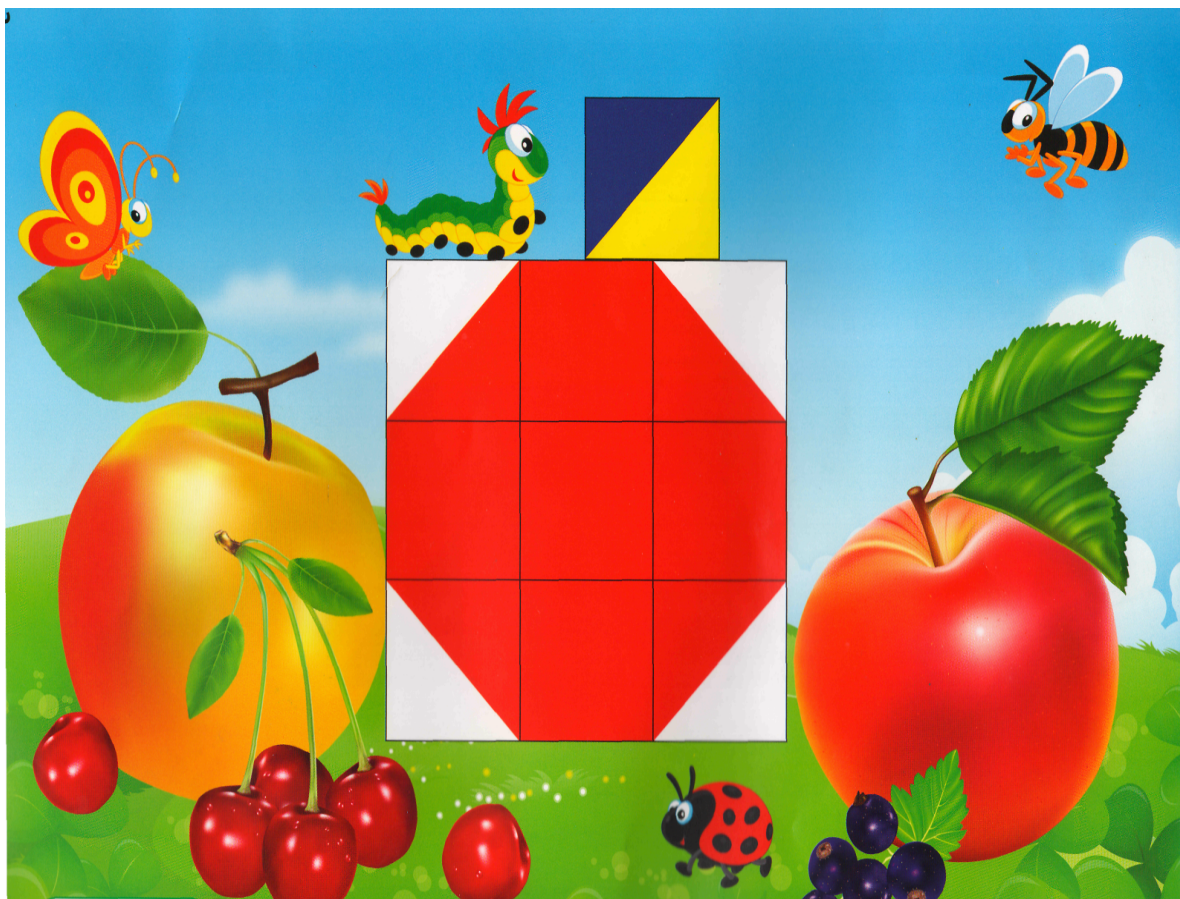

Склади візерунок

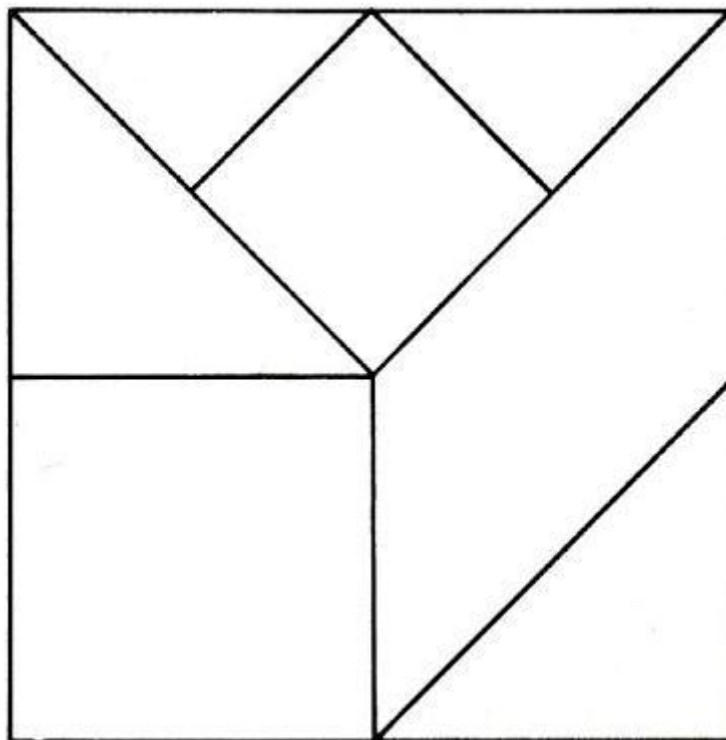

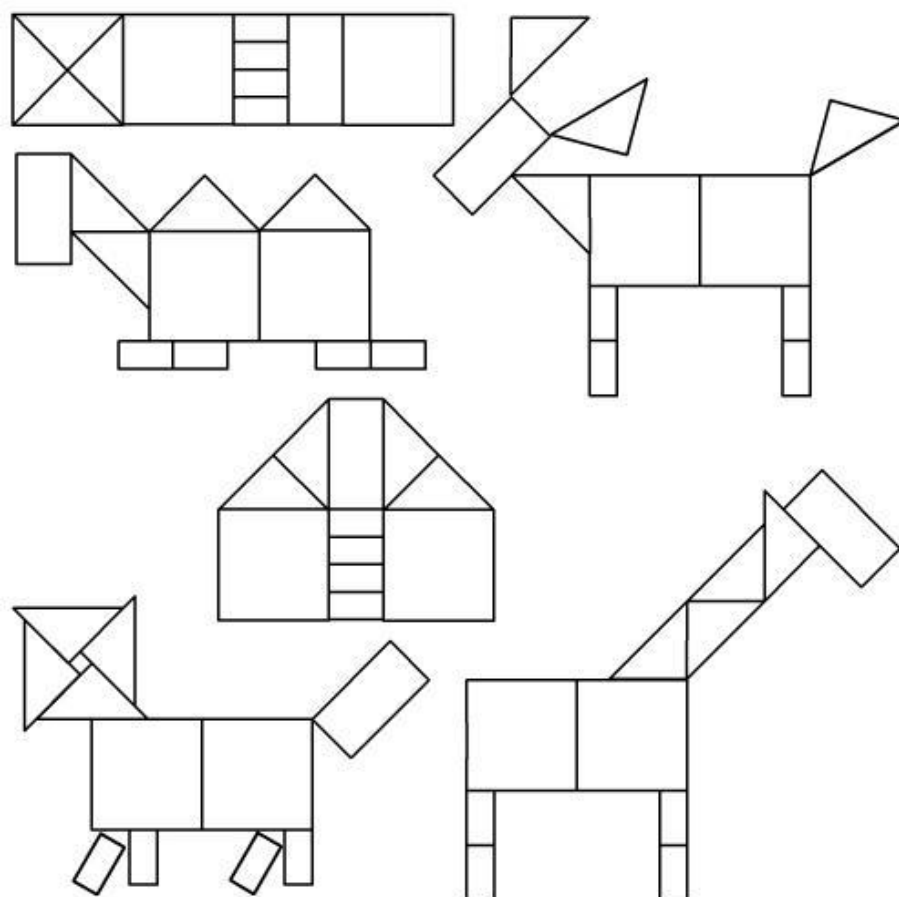
Чудо – маркер

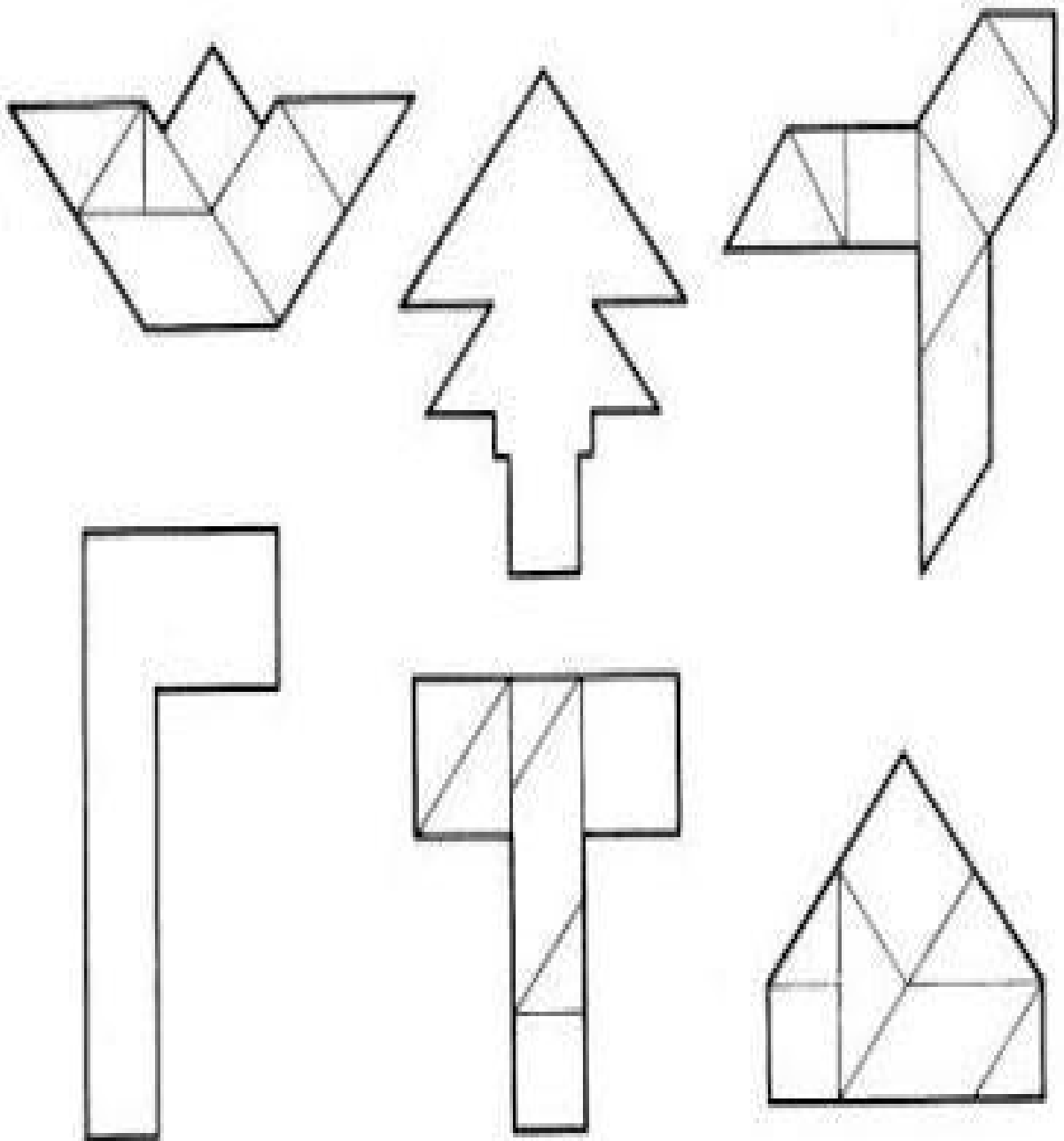

\

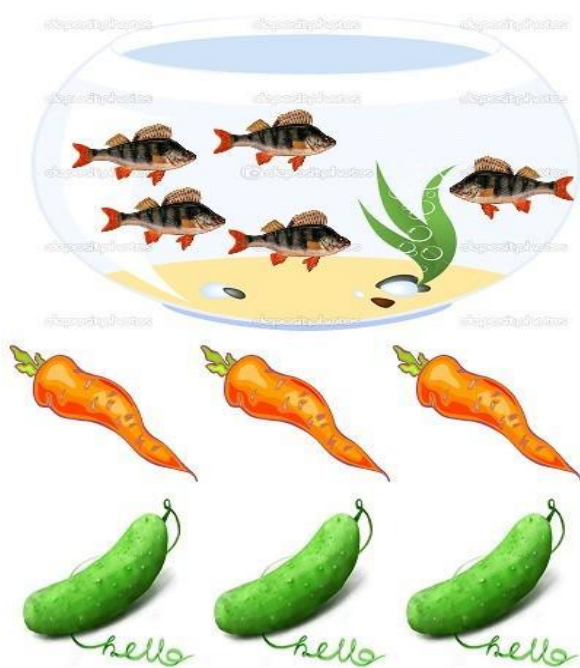
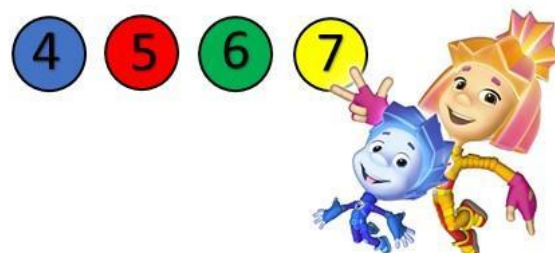
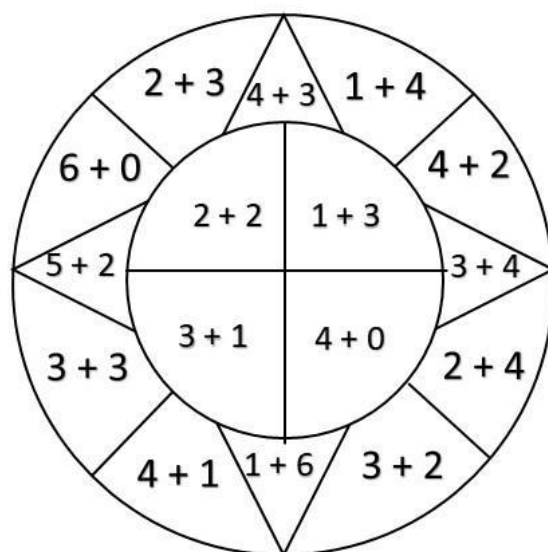
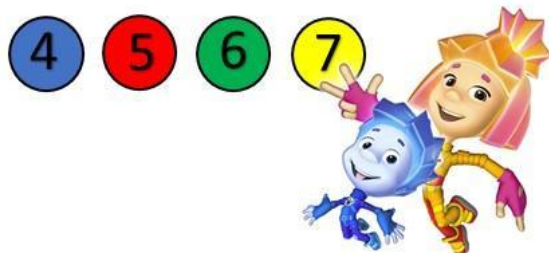
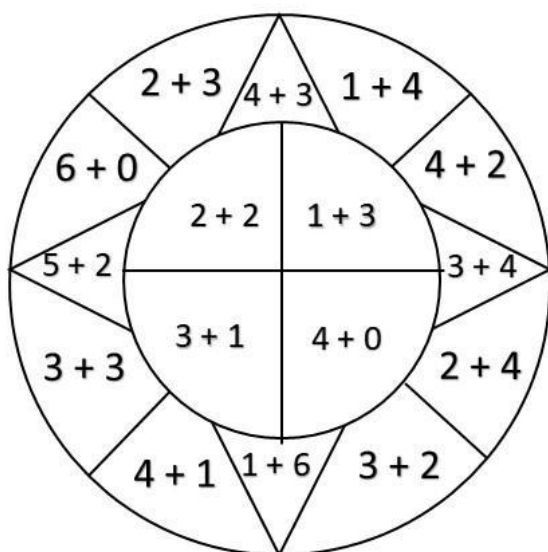
Πιθαγορ

Обчисления

- 5

- 4

} ?

- 3

- 4

} ?

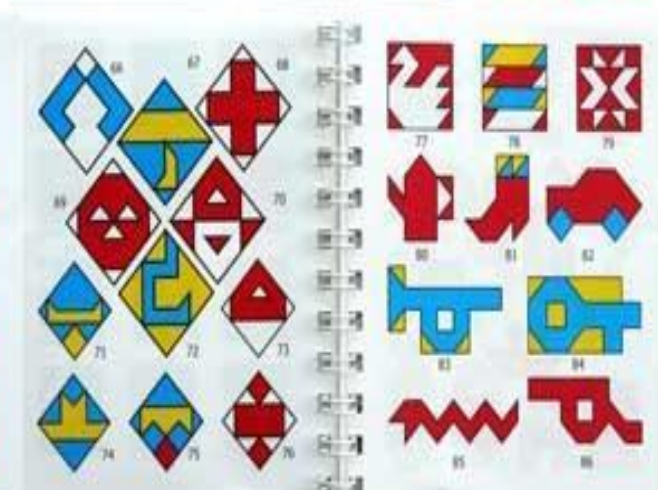
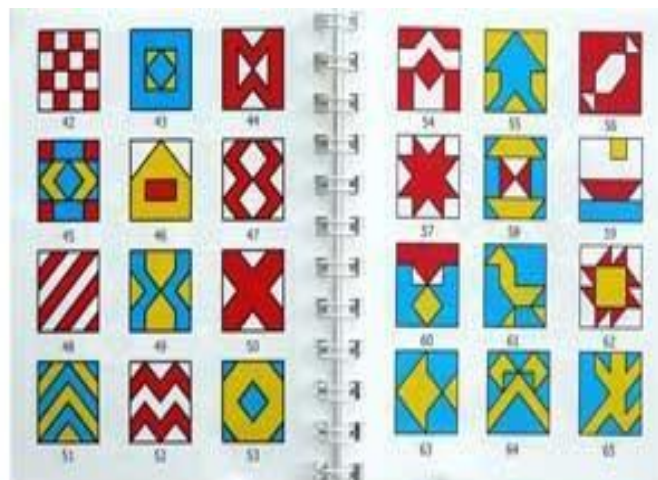
- 6

- 2

} ?

Складання візерунків з кубиків

ФОРМА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ

Назва навчального закладу:

I. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Прізвище, ім'я, по-батькові учня:

Дата наро ження:

Батьки або опік ни:

Контактний телефон:

Адреса:

Дата вступу в навчальний заклад:

Клас:

Учитель:

Асистент учителя:

Присутні на засіданні про питання складання індивідуальної навчальної програми (ІНП):

Присутні	Дата	Присутні	Дата

II. ІНФОРМАЦІЯ ПРО АКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

1. Особливості розвитку, актуальний рівень знань і вмінь (звіт членів команди та/або висновок психолого-медико-педагогічної консультації).

2. Чи отримувала дитина допомогу і яку саме:

III. НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

1. _____

Короткострокові завдання	Методи оцінювання	Дата і прогрес
	Спостереження	
	Контрольні листки	
	Тестові завдання	
	Зразки робіт	

Умовні позначення:

О—учень оволодів умінням, досягнув поставленої мети.

СП — спостерігається суттєвий прогрес.

НП — спостерігається не значний прогрес.

ПН — прогресу в досягненні конкретної мети немає.

IV. АДАПТАЦІЯ ТА МОДИФІКАЦІЯ

Стиль навчання:

✓	Багатосенсорний
✓	Переважно слуховий
✓	Переважно кін естетичний
✓	Переважно візуальний
✓	Переважно тактильний

Місце, умови	Визначене місце
	У малій групі
Представлення навчального матеріалу	
Стратегії позитивної поведінки	Часті перерви
	Чітке зазначення очікувань
	Робота в тиші
	Позитивні підкріплення
	Надання можливостей для вибору й альтернатив
	Надання можливості порухатись
	Близький безпосередній контроль
	Розміщення дитини у зручному місці
Навчальні матеріали та обладнання	Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля
	Адаптовані версії книжок
	Затискачі, похилі дошки
	Інше
Організаційні питання	Індивідуалізований розклад занять
	Інше
Сенсорні потреби	Стежити за тим, чи правильно учень користується:
	окулярами
	слуховим апаратом
	аудіо/ЧМ-приладдям
	допоміжним технологічним приладдям
	інше

Інше	
------	--

Перелік спеціальних і додаткових послуг:

Вид послуг	К-сть годин на тиждень	Місце проведення	Розклад
Додаткові заняття з учителем	2 год. на тиждень	Каб.213	Вівторок, четвер
Корекційні заняття з логопедом	2 год. на тиждень	Каб. 406	Середа, п'ятниця

Додаток В

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ СПІЛЬНОГО ВИКЛАДАННЯ

Якщо один з вас робить це:	Інший може робити це:
Читає лекцію	Моделює ведення записів на дошці або показує слайд, включаючи «головоломки», щоб учні могли опрацьовувати лекційний матеріал

Перевіряє присутніх	Збирає та перевіряє домашнє завдання; знайомить із соціальними або навчальними навичками
Роздає роботи	Повторює вказівки; моделює перше завдання в роботі
Дає усні вказівки	Пише вказівки на дошці; повторює чи пояснює якийсь складний матеріал
Перевіряє розуміння великої групи учнів	Перевіряє розуміння в малій групі учнів
Пересувається по класу, надаючи індивідуальну допомогу за необхідності	Дає загальні вказівки всьому класу
Готує половину класу до обговорення	Готує другу половину класу в якості опонентів у дискусії
Проводить заняття, яке виконується мовчки	Ходить по класу, перевіряє розуміння
Проводить навчання великої групи	Ходить по класу, підходячи близько до учнів для управління їх поведінкою
Копіює матеріали або виконує інші обов'язки у школі	Аналізує домашнє завдання, проводить попередній огляд методу складання перевірного завдання
Повторює навчальний матеріал або проводить підготовче навчання з малою групою	Контролює загальну групу під час її самостійної роботи

Керує читанням про себе	Неголосно читає вголос із малою групою; проводить попередній аналіз інформації, яка повинна з'явитись
Зачитує перевірочне завдання вголос групі учнів	Мовчки контролює виконання перевірконого завдання групою учнів
Розробляє плани уроків з урахуванням стандарту, вимог і змісту навчальної програми	Дає рекомендації про модифікації, пристосування й заняття для різних учнів
Допомагає роботі на місцях або у групах	Також допомагає в роботі на місцях або у групах
Пояснює нове поняття	Проводить рольову гру або моделює поняття, ставлячи уточнюючі запитання
Розглядає потребу в модифікації	Розглядає можливості поглиблення

Додаток Г

Примірний графік роботи асистента вчителя

№ з/п Форма роботи

Дні тижня	понеділок	вівторок	середа	четвер	п'ятниця
Обсяг, год	09:00-12:00	10:00-13:00	10:00-13:00	09:00-12:00	11:00-14:00
1. Навчальна робота					10:00-11:00
	10:00-12:00	10:00-12:00	10:00-11:00		11:00-12:00
2. Індивідуальний супровід	09:00-10:00	12:00-13:00	12:00-13:00	09:00-30:00	
	12:00-13:00				
3. Виховна робота	11:00-12:00				
4. Співпраця з педагогами	11:00-12:00				
5. Співпраця з батьками					13:00-14:00
Обсяг, год.	33	3	3	3	15

Щоденний план (Журнал) роботи асистента вчителя

У щоденному плані роботи асистент учителя зазначає: дату й клас прізвище та ім'я учня з особливими освітніми потребами.

Окрім того, у щоденному плані роботи можна передбачити такі графи:

- індивідуальний супровід дитини
- відвідування уроків у класі
- адаптація навчальних матеріалів
- робота з батьками та педагогами
- корекційно-виховна робота.

Журнал обліку роботи асистента вчителя інклюзивного класу на 2017 – 2018 навчальний рік

У _____ класі _____ (ЗОШ)

Дата: _____

№ з/п	Види роботи	Зміст та час роботи
1	Індивідуальний супровід дитини	
2	Відвідування уроків у класі	
3	Адаптація навчальних матеріалів	
4	Робота з батьками та педагогами	
5	Корекційно-виховна робота.	

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Я. Малярчук. Дидактичний матеріал для виправлення мовленєвих недоліків. - Київ «Літера», 2005.
2. Болба Валентина Миколаївна. Логопедична скринька. Практичний посібник. Гоща 2012.
3. Дидактичний матеріал для логопедичних занять з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку. – Харків «Основа», 2007.
4. Інтернет ресурси.
5. Колупасва А. А., Данілявічюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / Колупасва А. А., Данілявічюте Е. А., Литовченко С. В. — К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. — 197 с.
6. Матеріали навчально-практичного семінару проекту «Розвиваємо інклюзивну школу разом: партнерство загальноосвітнього та спеціального закладів». Київ, 30 - 31.10. 2012р.
7. «Особистісно-орієнтована дошкільна освіта». Методичне керівництво до програми «Крок за кроком ». К. А. Хансен, Р. К. Кауфман, К. Б. Уолш. Пер. з англ. – Київ: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2000р.
8. Подолання логопедичних проблем молодших школярів. Т. Бишова, О. Кондратюк. - Київ «Шкільний світ», 2006.
9. Тренінговий модуль «Міжвідомчий підхід у впровадженні інклюзивного навчання». Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. – К., 2013. – 48 с.

10.«Як зробити школу інклюзивною. Досвід проектної діяльності»: Методичний посібник/Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»/Укл. С. Єфімова. – К.:ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012р.